

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA'LIM,
FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI
ALISHER NAVOIY NOMIDAGI TOSHKENT DAVLAT
O'ZBEK TILI VA ADABIYOTI UNIVERSITETI
JAHON ADABIYOTI VA QIYOSIY ADABIYOTSHUNOSLIK KAFEDRASI

**“SHARQ MUMTOZ POETIKASI
MUAMMOLARI:
NAVOIY VA RUMIY”**

*mavzusidagi xalqaro ilmiy-nazariy
konferensiya materiallari
2025-yil, 22-aprel*

MINISTRY OF HIGHER EDUCATION, SCIENCE AND
INNOVATIONS OF THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN
ALISHER NAVAI TASHKENT STATE UNIVERSITY
OF UZBEK LANGUAGE AND LITERATURE
DEPARTMENT OF WORLD LITERATURE AND
COMPARATIVE LITERATURE

*Proceedings of the international
scientific-theoretical conference titled*

**“ISSUES IN ORIENTAL CLASSICAL
POETICS: NAVO'I AND RUMI”**

April 22, 2025

Toshkent
“Nurafshon business”
2025

37.	<i>Orzigul HAMROYEVA.</i> QOFIYAGA OID BIRLIKLARNING QIYOSIY TAHLILI	325
38.	<i>Ainisa AKMATOVA, Makhlie NAZAROVA</i> THE SPECIFIC PECULIARITIES OF THE EMAGE "WOMAN" IN THE EPIC MANAS AND IN ALISHER NOVOIY'S WORKS	333
39.	<i>Тожи НОРОВ.</i> АЛИШЕР НАВОИЙ БОРЛИҚ ФАЛСАФАСИДА КОСМОС, МАКОН ВА ЗАМОН ТАЛҚИНИ	341
40.	<i>Rustam SHARIPOV.</i> MAHMUDHO'JA BENBUDIY VA ABDURAUF FITRATNING MILLIY DAVLATCHILIK HAQIDAGI QARASHLARI	353
41.	<i>Feruza BURXANOVA.</i> BADIIY SO'Z JILOSI	370
42.	<i>Ольга ЧИЖИКОВА, Ирина ЯНОВСКАЯ.</i> ЧЕРТЫ КОСМИЗМА В СТИХОТВОРЕНИИ НИКОЛАЯ КЛЮЕВА "БЕЛАЯ ИНДИЯ" И В НЕКОТОРЫХ ПРОИЗВЕДЕНИЯХ ВОСТОЧНЫХ АВТОРОВ	377
43.	<i>Komiljon HAMROYEV.</i> SHARQ NIKOYATLARINING TIPOLOGIK XUSUSIYATLARI	386
44.	<i>Нилуфар УМАРОВА.</i> ЎЛЖАС СУЛАЙМОНОВ ШЕЪРИЯТИ	393
45.	<i>Zebiniso BEKMURADOVA.</i> PAREMIYADA XIAZM	399
46.	<i>Азамат ХАЙРУЛЛАЕВ.</i> НОРМУРОД НОРҚОБИЛОВ ҲИКОЯЛАРИДА ОНОМАСТИКА	404
47.	<i>Салават АЮПОВ.</i> ОТЗВУКИ РУССКОЙ КЛАССИКИ В ЧЕХОВСКОМ ЭТЮДЕ "БЕЗНАДЕЖНЫЙ"	422
48.	<i>پوهنيار امرالله محمدی</i> بررسی زبان شناسانه استعاره مفهومی عشق در اشعار فارسی نوایی	429
49.	<i>Tozaqul MATYOQUBOVA.</i> G'AFUR G'ULOM SHE'RIYATIDA LIRIK QAHRAMON VA KETCHINMANING POETIK IFODASI	437
50.	<i>Ирина ЯНОВСКАЯ, Ольга ЧИЖИКОВА.</i> СКУЛЬПТУРНЫЕ ОБРАЗЫ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ А.С.ПУШКИНА	445

Zebiniso BEKMURADOVA,

PhD.

(ToshDO'TAU, O'zbekiston)

PAREMIYADA XIAZM

Annotatsiya: Ushbu maqolada sintaksisning eng ko'p qo'llaniladigan ritorik figuralaridan biri xiazm haqida fikr yuritiladi. Xiazm termin sifatida hozirgi kunga qadar kam o'rganilgan bo'lsa-da, ritorik figura sifatida antik davrdan beri tanila boshlaganligi, ayniqsa, diniy matnlarda keng qo'llanganligi nazariy fikrlar asosida tahlil qilingan. Shuningdek xiazmlar nafaqat stilistik vosita sifatida tilshunoslikning ko'pgina yo'nalishlarida yangicha qarashlarni shakllantirishga balki, lingvokulturologiya sohasida ham ayrim manbalarning yuzaga kelishiga zamin yarata olishi, o'zbekcha va fransuzcha paremik birliklar tahlili asosida ko'rib chiqilgan, hamda kerakli xulosalar chiqarilgan.

Abstract: This article discusses the chiasm, one of the most frequently used rhetorical elements of syntax. Although it has been little studied as a chiasm, it has been known since Antiquity as a figure of ri qadar, and its wide economy, especially its use in religious texts, has been theoretically analyzed. As a national stylistic tool, it helps to process new views in many areas of linguistics, in linguocultural studies, based on a paremic analysis of Uzbek and French.

Kalit so'zlar: xiazm, ritorika, maqollar, lingvokulturologiya, stilistik figuralar, antimetabola, antimetalepsiya.

Key words: chiasm, rhetoric, proverbs, linguistic culture, stylistic figures, antimetabola, antimetalepsia.

Xiazm barcha tillarga xos bo'lgan universal lingvistik hodisa bo'lib, u XIX asrdan boshlab lingvistik termin sifatida tilshunoslikka kirib kelgan. Mazmuni jihatdan farqli bo'lgan ikki jumla shunday ketma-ketlikda qo'yiladiki, birinchi jumlagi qarama-qarshi bo'lgan ikkinchi jumla birinchisining tarkibidan kelib chiqadi. Bunday almashish antik dunyo olimlari tomonidan antimetabola yoki antimetalepsiya deb ham nomlangan.

Xiazm nafaqat bir asar matnida, balki alohida muallifning butun ijod kontekstida ham uchramasligi mumkin. Biroq ko'plab yozuvchi va shoirlar o'z asarlarida antiteza, takror, sintaktik parallelizmdan, ya'ni ma'no jihatdan murakkab xiazmlar, hatto undan ham

ko'proq xiazmatik birikmadan foydalangan va buni muvaffaqiyatli rivojlantirishga erisha olgan. [1: 20]

Xiazm badiiy asarlarda kam uchraydigan shakl bo'lishiga qaramasdan, universaldir, chunki unda ma'lum bir til tuzilishining o'ziga xos xususiyatlari namoyon bo'ladi. Umuman olganda, xiazmning tuzilishi shaffof va har qanday tuzilishdagi tillarda o'xshash va boshqa tillarda ham xiazmni shakli jihatdan bemalol farqlashimizga imkoniyat yaratadi, ya'ni xiazmni butunlay notanish tilda ham vizual tarzda aniqlash oson. [2:132]

Xiazm mukammal tarjima qilinadi. Ushbu tuzilishda turli tillar o'rtasidagi farqlar juda aniq namoyon bo'lmaydi, lekin ularda umumiy bo'lgan narsa, Yakobsonning fikriga ko'ra, dunyo tillarining yagona modeli turli xil versiyalari sifatida talqin qilishga imkon beradigan narsa "inson tili"dir. [3:99]

Xiazm universaldir, chunki uning funksiyalari chegaralarni, stilistik cheklovlarni bilmaydi. U so'zlashuv nutqida, birinchi navbatda, xalq og'zaki ijodida, maqollar, matallar, tez aytishlar, topishmoqlar, xazil-mutoyibalar shaklida qo'llanadi. Xiazmlar asosan maqollarda ko'proq uchraydi va tillararo madaniyatni yuzaga kelishida vosita bo'lib xizmat qiladi. Maqollar har bir millatning milliy o'zligi, mentaliteti, go'zal qadriyatlarini o'zida aks ettiradi. Shunday ekan, milliy adabiyotda badiiy bo'yoqdorlikni, muallif konsepsiyasini ifodalash uchun paremik birliklardan unumli foydalaniladi. Jumladan, chog'ishtirilayotgan tillardagi maqollarda xiazm hodisasi tadqiq qilinganda o'xshash va farqli jihatlari yuzaga chiqadi. Ifodasi va qisqaligi bilan ajralib turadigan maqollar murakkab axloqni tushunishni osonlashtirish, mavhum haqiqatlarni konkretlashtirish, sabablarni yana-da tushunarli hamda kulgili ko'rsatish uchun nutq figuralaridan foydalanadi.

Bu kabi janrlarda xiazmning qo'llanishi tillararo madaniyatni, ya'ni lingvokulturologik jihatlarini ham namoyon qilishga yordam beradi. Ma'lumki, lingvokulturologiya lisoniy madaniyat bo'lib, bu har bir millatning turmush-tarzi, urf-odatlari, an'analarida o'z aksini topadi. Masalan, fransuz va o'zbek millatining bir-biriga o'xshamaydigan va biri-birini takrorlamaydigan o'z madaniyati borki bu quyidagi kabi misollarda o'z aksini topadi hamda shu kabi

misollarda o'zbek va fransuz mentalitetiga xos ayni jihatlar ko'zga tashlanadi.

Kelin bo'ldim – qaynonamga yoqmadim.

Qaynona bo'ldim – kelinimga yoqmadim. [4:255].

O'zbek xalqi uchun qaynona-kelin munosabatlari har doim birlamchi hisoblanadi hamda bu munosabatlar natijasida yuqoridagi kabi maqollarning yuzaga kelish parametrlari shakllanadi. Darhaqiqat, qaynona va kelin munosabatlarida doimo nizolar yuzaga keladi, natijada kelin bo'lganida qaynonasiga, qaynona bo'lganda esa keliniga yoqmasligini ko'rsatib, jamiyatda bo'layotgan voqea-hodisalarga ishora qilinadi. Shu maqolning davomi sifatida yana bir misolni keltirish mumkin.

Kelining yaxshi bo'lsa, o'g'lingdan ko'r,

O'g'ling yomon bo'lsa, kelinindan ko'r [4:265].

Ushbu misolning ham asl mohiyati qaynona-kelinga borib taqaladi. Sababi agar o'g'il odil bo'lsa, ya'ni ushbu misrada aytilganidek ***“Kelining yaxshi bo'lsa, o'g'lingdan ko'r”***, onasini ham, ayolini ham bir xil darajaga qo'ysa, birini biridan kam ko'rmasa, hech qachon bu ayollar o'rtasida muammolar kelib chiqmasligini ushbu maqol misolida ko'rish mumkin. Maqolning keyingi misrasida esa ***“O'g'ling yomon bo'lsa, kelinindan ko'r”***, butunlay teskari mulohaza ifodalangani asrlar davomida shakllangan shu kabi maqollarda o'z aksini topgan.

Yaxshi xotin olib bersang yigitga,

Ming kuni bir kun bo'lib o'tar.

Yomon xotin olib bersang yigitga,

Bir kuni ming kun bo'lib o'tar. (maqol)

Erdan – xato, xotindan – uzr,

Xotindan – xato, erdan jazo. (maqol)

Yuqoridagi xiazm asosida qurilgan ikkala maqollarda ham ayni o'zbek xalqiga xos jihatlar, ya'ni er-xotin munosabatlari stilistik figuralar orqali yanada ohangdorroq hamda jozibalibroq eshitiladi va bir qarashda anglab olishga imkoniyat yaratadi. Nafaqat badiiy bo'yoqdorlikni balki er-xotin o'rtasidagi munosabatlar shu darajada qisqa fikr orqali ifodalanganini, hamda butun bir oilaviy muammolarni ikki misra orqali to'laligicha yoritilganini ko'rish mumkin.

Darqaiqat maqollar har bir millatning turmush tarzi, yillar davomida shakllanib kelayotgan urf-odatlar, xalqning tajribalari asosida yuzaga keladi.

Sinonimiya asosida qurilgan xiazmatik birikma misolini fransuz xiazmatik birikmasini Tamise (Temza) va Seine (Sena) gidronimlari qatnashgan omonimiya asosida ko'ramiz:

– J'ai inventé un système pour la purification de l'eau qui va contenter à la fois les gens de Londres et ceux de Paris. Suppose un siphon qui reunit et la Tamise et la Seine...

– Alors?

– Alors, **les eaux de Seine** seront *tamiseés* et **les eaux** de la *Tamise* seront *saines*.

Bu yerda so'z birikmalari o'yinida omofonlar ham (Siene – saine “sog'lom, toza”) omograflar va hatto paronimlar ham (tamiser fe'lidan olingan sifat-dosh tamise “tozalangan”, na semantik, na etimologik jihatdan hech qanday bog'liqligi bo'lmagan Temise “Temza” bilan bog'lanadi) aniqlangan.

Shuningdek, bu misolda nafaqat omonimik, paronimik jihatlari balki fransuz madaniyatiga xos jihatlari ham ko'zga tashlanganini ko'rish mumkin. Sena va Temza daryolari haqida fikr yuritilganda bu faqatgina Fransiya davlatidagi ulkan daryolarni yodga soladi.

Buyuk fransuz yozuvchisi Per Kornel o'z asarida keltirib o'tgan, har ikkala misolda ham aynan fransuz mentalitetini aks ettiruvchi xiazmatik konstruksiyalarni ko'rish mumkin. [5] Masalan:

Qu'on parle mal ou bien du fameux cardinal

Ma prose ni mes vers n'en diront jamais rien:

Il m'a fait trop de **bien pour en dire du mal**,

Il m'a fait trop de **mal pour en dire du bien**.

Vers sur le cardinal de Richelieu composés à l'occasion de la mort du cardinal. (Pierre Corneille, Poésies diverses)

Yuqoridagi misolda ham faqatgina Fransiya davlatida joriy qilingan lavozim (Cardinal – papa maslahatchisi) haqida gap boradi va bu boshqa davlatlarga xos bo'lmagan tomonlarini ko'rsatadi.

Bundan tashqari bir qancha fransuzcha misollardan kelib chiqib, aytish mumkinki, xiazmlar nafaqat stilistik vosita sifatida tilshunoslikning ko'pgina yo'nalishlarida yangicha qarashlarni shakllantirishga balki, lingvokulturologiya sohasida ham ayrim

manbalarning yuzaga kelishiga zamin yaratadi. O'zbek paremik birliklarining fransuz paremiyalariga hech qanday aloqasi yo'qdek tuyulsa-da, tahlillardan so'ng ba'zi farqli va mushtarak jihatlari borligini ko'rish mumkin. Ayniqsa o'zbek maqollarining xususiyatlari, xuddi fransuz maqollarida bo'lgani kabi, faqat bir tekislikda kesishmaydi, ya'ni parallellik, binar struktura va qiyosiy tuzilish kabi shakllari mavjud. Shuningdek, har bir millatning o'zligi, mentaliteti, azaliy qadriyatlarini o'zida aks ettiradigan maqollar lingvokulturologik jihatdan chog'ishtirilganda tabiiy ravishda jiddiy tafovut borligi ham ko'zga tashlanadi.

Adabiyotlar

1. Mamaziyayev O.X. O'zbek poetik nutqida xiazm va gradatsiya. Filol. fan. nom. diss. Farg'ona, 2004.
2. Bekmuradova Z.E. Xiazm konstruksiyasi asosida qurilgan fransuz folklor matnlarining o'zbekcha tarjimalari. – T.: O'zbekiston til va madaniyat, 2022. 132-136.
3. Якобсон Р.Я. Работы по поэтике: Переводы / Сост. и общ. ред. М.Гаспарова. – М.: Прогресс, 1987. – 351 с.
4. Ўзбек халқ мақоллари (Тузувчилар: Т.Мирзаев, А.Мусокулов, Б.Саримсоқов; масъул муҳар.: Ш.Турдимов) – Т.: Шарқ, 2003. – 512 б.
5. <https://citations.ouest-france.fr/citations-proverbe-francais-6937.html>